

© HOLLAND BOVEN AMSTERDAM

SAMENVATTING ECONOMISCHE VERKENNINGEN 2019

Colofon

Opdrachtgever:

De Economische Verkenningen
Holland boven Amsterdam
(HbA) 2019 is een uitgave van
Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland
Noord in opdracht van het Bestuurlijk
Afstemmingsoverleg Holland boven
Amsterdam (BAO).

Inhoud:

De Economische Verkenningen
HbA 2019 is gemaakt door een
consortium van TNO (Thijmen van
Bree en Mohammed Chahim), NEO
Observatory (Walter Manshanden)
en de Vrije Universiteit Amsterdam
(Henri L.F. de Groot). De totstand-
koming van deze editie is begeleid
door een reflectiegroep onder
voorzitterschap van Thijs Pennink en
gecoördineerd door Waronne Sint.
De opstellers van deze Economische
Verkenningen HbA zijn de leden van
de reflectiegroep zeer erkentelijk voor
nuttig commentaar en constructieve
en inspirerende discussies.

Ontwerp:

Beautiful Minds

oktober 2019

Kerngegevens Holland boven Amsterdam

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*	2020*
Nederland									
Bbp in mrd euro (marktprijzen van 2017)	678,9	678,0	687,7	701,1	716,5	737,0	756,9		
Reële bbp-groei in % (CBS, CPB)	-1,0	-0,1	1,4	2,0	2,2	2,9	2,6	1,8	1,4
Holland boven Amsterdam									
Brp in mrd euro (marktprijzen van 2017)	17,8	17,6	17,9	18,2	18,4	18,8	19,3		
Reële brp-groei in %	-0,8	-1,1	1,7	1,5	0,9	2,4	2,5	1,2	1,3
Arbeidsmarkt									
Werkzame personen (x 1.000)	285	279	279	280	281	286	289	290	291
Groei in %	-0,4	-2,3	0,2	0,1	0,4	1,9	1,0	0,3	0,3
Bevolking									
Bevolking (x 1.000)	611	611	612	613	616	618	621	622	622
Groei in %	0,1	0,0	0,1	0,2	0,4	0,4	0,4	0,1	0,0
Bevolking 15-74									
Bevolking 15-74 (x 1.000)	461	463	462	461	463	465	467	469	469
Als % van de bevolking	75,4	75,7	75,5	75,2	75,2	75,2	75,2	75,4	75,5
Beroepsbevolking									
Beroepsbevolking (x 1.000)	323	322	323	322	324	326	330	332	333
Participatiegraad in %	70,1	69,5	69,9	69,8	70,0	70,1	70,7	70,8	70,9
Werkloosheid									
Werkloosheid (x 1.000 personen)	15,0	17,0	18,0	17,0	16,0	14,0	14,0	10,8	11,7
Als % van de beroepsbevolking	4,6	5,3	5,6	5,3	4,9	4,3	4,2	3,3	3,5

* Prognose (op basis van de CPB-raming van augustus 2019)
Bron: CBS, CPB (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

De economie van Holland

➤ De economie van HbA groeit sinds 2014 stabiel, in een tempo net onder het landelijk gemiddelde. Naar verwachting houdt de economische groei in 2019 en 2020 aan met respectievelijk 1,2 en 1,3 procent.

➤ De economische groei in HbA vertraagt. Dit komt onder andere door onzekerheid ten gevolge van internationale ontwikkelingen, zoals de handelsoorlog tussen de Verenigde Staten en China, de onzekerheid over de Brexit en de politiek-economische crisis in Italië. Nationale factoren dragen eveneens bij aan de vertraging, zoals de afzwakking van de arbeidsproductiviteitsgroei, een beperkt arbeidsaanbod en de snelle daling van het consumentenvertrouwen in 2018.

➤ Binnen HbA was in de periode 1996-2018 de economische groei het hoogst in Westfriesland. Mede door demografische ontwikkelingen, groeit de economie van de Kop van Noord-Holland wat trager dan die van Westfriesland en regio Alkmaar.

➤ Vanaf 2014 werd de economische ontwikkeling van HbA met name gedragen door de sectoren Bouw, Overige zakelijke diensten, Industrie, Cultuur, sport en recreatie, Onroerend goed en Groothandel.

➤ In HbA werd in 2016 relatief veel geïnvesteerd in vaste activa, met name gerelateerd aan de agrarische sector. Evengoed bleef de groei van investeringen in HbA de afgelopen jaren achter bij die van Nederland als geheel.

boven Amsterdam

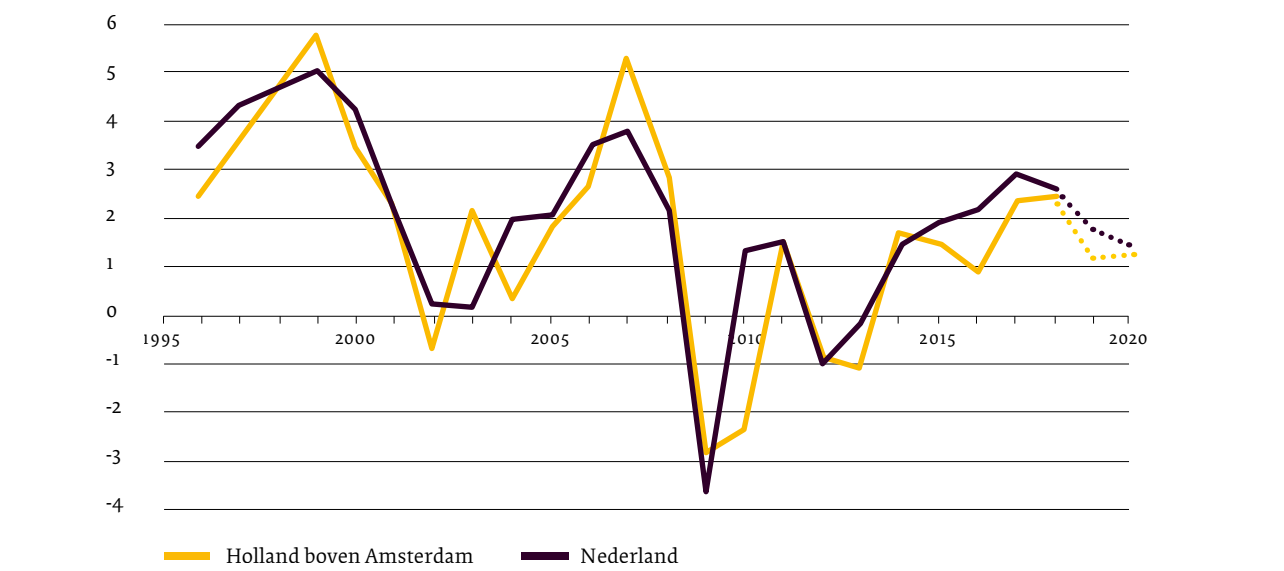
De economie van Holland boven Amsterdam (HbA) groeit sinds 2014 stabiel, in een tempo dat net onder het landelijk gemiddelde ligt. In 2018 groeide de economie van HbA met 2,5 procent, terwijl de Nederlandse economie dat jaar groeide met 2,6 procent. Naar verwachting houdt de economische groei van HbA in 2019 en 2020 aan, met respectievelijk 1,2 en 1,3 procent (zie figuur 1), maar zwakt wel af. Met deze terugval in groei lijkt het einde in zicht van de hoogconjunctuur waarin de economie sinds 2014 verkeert. De vertraging van economische groei kent een aantal oorzaken. Zo is er onzekerheid door de spanningen tussen China en de Verenigde Staten en de gevolgen daarvan voor de terugloop van internationale handel, alsmede een mogelijke valutaoorlog. Dichter bij huis voeden de vertraging van de Duitse economie, de Brexit en de politieke onrust in Italië (in combinatie met de hoge staatsschuld) de onzekerheid. Deze factoren leiden tot minder vertrouwen in de economische vooruitzichten van bedrijven en consumenten en een teruglopende export. Daarnaast zwakt de arbeidsproductiviteitsgroei structureel af. De toename van de productie in Nederland is gerealiseerd met een sterke

stijging van het aantal gewerkte uren van al werkzame personen en in veel mindere mate door een toename van productie per gewerkt uur.

De belangrijkste reden voor het feit dat de economische groei van HbA onder het landelijk gemiddelde ligt, is de relatief sterke concentratie van groei gedurende recente decennia in de grootstedelijke regio's. Hier komen in sterkere mate de consumptieve bestedingen en effecten van de aangetrokken woningmarkt terecht. Vooral in grote steden, in het bijzonder het kerngebied van de Metropoolregio Amsterdam (MRA), is de druk op de woningmarkt zeer duidelijk zichtbaar in de explosieve prijsontwikkeling. Niet alleen op de woningmarkt loopt de economische groei in de MRA tegen grenzen aan, ook de druk op ruimte voor bedrijvigheid of specifieke functies neemt toe. De druk op de fysieke ruimte vertaalt zich in de voorlopige ramingen voor 2019 en 2020 in het afzwakken van de economische groei in stedelijke kernen, om pas in de nadagen van de hoogconjunctuur aan te trekken in de direct omliggende buitengebieden (zoals Almere, Zaanstreek en regio Alkmaar).

Figuur 1. Economische groei Holland boven Amsterdam vlakt af

Brp en bbp; groei in procenten; HbA en Nederland; 1996-2020*

* Prognose, 2019 en 2020
Bron: CBS, CPB, (bewerking en prognose TNO/NEO Observatory)

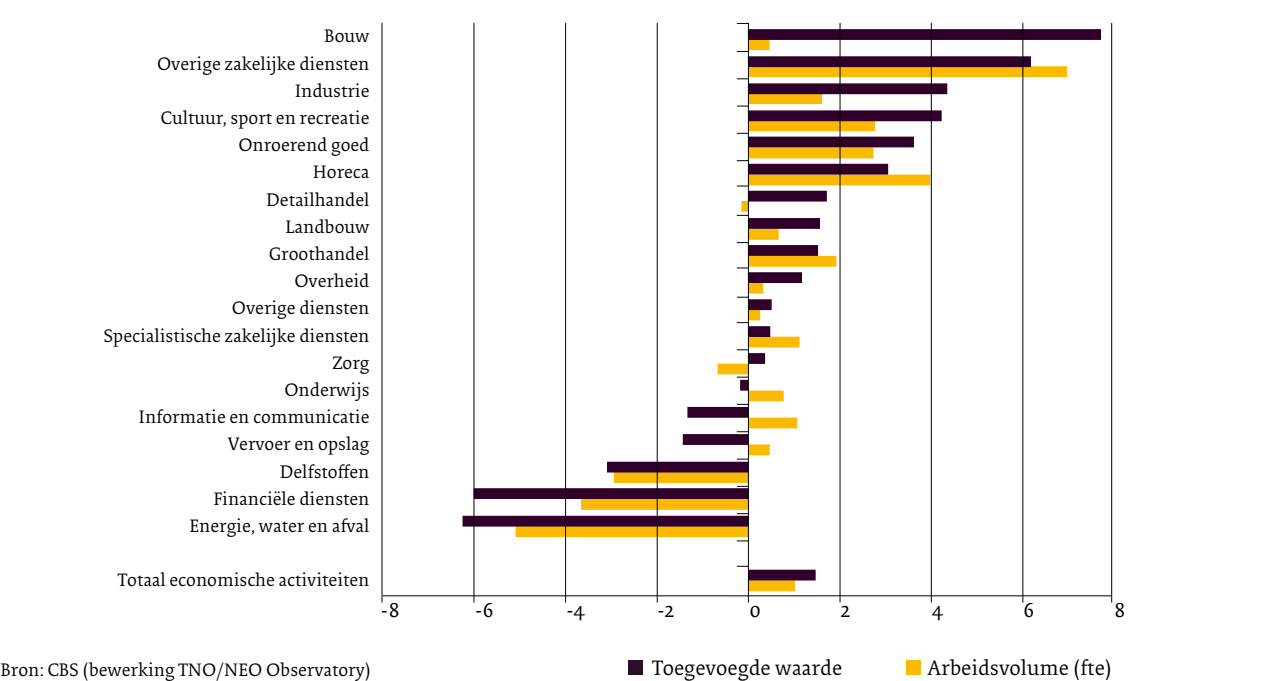
Met de aanhoudende economische groei is ook de werkgelegenheid in HbA verder toegenomen en groeit deze naar verwachting ook in 2019 en 2020, met respectievelijk 0,6 en 0,5 procent. De werkgelegenheidsgroei loopt tegen de grenzen van het arbeidsaanbod aan. De arbeidsmarkt wordt gekenmerkt door toenemende krapte. Met de toename van de werkgelegenheid is de werkloosheid op een historisch laag niveau terechtgekomen, en deze zal in 2019 en 2020 naar verwachting verder dalen tot onder 4 procent van de beroepsbevolking. Daarbij is de vacaturegraad hoog en geven bedrijven in toenemende mate aan moeite te hebben met het opvullen van hun vacatures. De werkloosheid in HbA is structureel laag. De werkloosheid betreft momenteel hoofdzakelijk frictiewerkloosheid van mensen die tussen twee banen in zitten. Daarnaast is er enige structurele werkloosheid, maar deze is zeer beperkt.

Figuur 2 geeft inzicht in de sectoren die in de recente hoogconjunctuur de pijler onder de economische ontwikkeling van HbA vormden. In deze periode groeide de toegevoegde waarde van HbA gemiddeld met 1,5 procent per jaar en nam de werkgelegenheid met gemiddeld 1,0 procent toe. De figuur toont dat de sectoren Bouw, Overige

zakelijke diensten, Industrie, Cultuur, sport en recreatie, Onroerend goed, Horeca, Detailhandel en Groothandel de recente economische ontwikkelingen in HbA in het bijzonder hebben gedragen. Tezamen brengen deze sectoren ongeveer de helft van het bruto regionaal product (brp) van HbA voort en hebben ze een aandeel van 48 procent in het totale arbeidsvolume (fte's van werkzame personen). De werkgelegenheidsgroei in HbA is het sterkst in dienstensectoren waar extra vraag vrijwel direct leidt tot behoefte aan extra mensen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de ontwikkeling van de sectoren Overige zakelijke diensten en Horeca. Anders dan Industrie, zijn dit arbeidsintensieve sectoren met beperkte winstmarges. Zodoende is in deze twee sectoren de werkgelegenheidsgroei sterker dan de groei van toegevoegde waarde. De zorgsector is eveneens een arbeidsintensieve sector. Met de vergrijzing en de algemene trend van toenemende zorgconsumptie, zal de vraag naar personeel in deze sector naar verwachting de komende jaren blijven toenemen. Tot slot is er een aantal sectoren die in de periode 2014-2017 een negatieve economische ontwikkeling doormaakten: Financiële diensten, Delfstoffen en Energie, water en afval.

Figuur 2. Groei in Holland boven Amsterdam met name gedreven door Bouw en Overige zakelijke diensten

Toegevoegde waarde en arbeidsvolume (fte's) per sector; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; HbA; 2014-2017

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Bevolking & arbeids- markt

➤ De bevolking van HbA had in 2018 een omvang van 621 duizend personen. De bevolkingsgroei versnelt, maar blijft iets achter bij het landelijk gemiddelde.

➤ Immigratie levert de grootste bijdrage aan de bevolkingsgroei. Het binnenlands migratiesaldo is sinds lange tijd positief en was vorig jaar zelfs even hoog als het buitenlandse migratiesaldo. In de Kop van Noord-Holland krimpt de bevolking in beperkte mate; regio Alkmaar en Westfriesland houden het nationaal gemiddelde bij.

➤ De arbeidsmarkt is structureel relatief krap. In 2018 bedroeg de werkloosheid 4,2 procent in HbA, in Nederland was dat 3,8 procent. De participatiegraad bedroeg in HbA 70,7 procent in 2018 en is vergelijkbaar met het nationaal gemiddelde.

➤ Op de arbeidsmarkt vullen migranten de ruimte op die ontstaat door het negatieve binnenlands migratiesaldo uit het verleden.

➤ HbA is in het verleden met haar groeikernen een belangrijk overloopgebied voor de MRA geweest. De afgelopen decennia trokken echter veel jongeren weg, waardoor deze voormalige groeikernen vergrijsden. Door de huidige krapte op de woningmarkt in de MRA, wordt HbA weer een overloopgebied.

De bevolking van HbA is in 2018 gegroeid tot 621,1 duizend inwoners. De groei van de bevolking is in 2016, 2017 en 2018 0,4 procent per jaar en versnelt daarmee ten opzichte van de jaren ervoor. Binnen HbA zijn er structurele verschillen in bevolkingsgroei. Regio Alkmaar heeft een bevolkingsgroei die het nationale tempo goed bijhoudt en deze in de recente periode 2014-2018 zelfs overstijgt. Westfriesland realiseerde in de periode 2005-2008 een groei die gemiddeld hoger was dan de landelijke groei. In de jaren 2014 tot en met 2018 viel deze terug tot min of meer het landelijk groeipad. De Kop van Noord-Holland liet een, in absolute zin weliswaar beperkte, voortdurende afname van de bevolking zien. Per saldo is een patroon zichtbaar van voortdurende concentratie in grootstedelijke regio's. Regio Alkmaar en Westfriesland hebben aansluiting bij de nationale groei, maar deze ontbreekt in de Kop van Noord-Holland.

De toename van de bevolking is de uitkomst van het saldo van geboorte en sterfte (natuurlijk verloop) en de saldi van binnenlandse en buitenlandse migratie. Deze componenten hebben in HbA een zeer karakteristiek patroon. Van 1970 tot midden jaren tachtig van de vorige eeuw fungeerde de regio met diverse groeikernen als overloopgebied voor de MRA. Met het compacte stadsbeleid en de ontwikkeling van Almere hield dat midden jaren tachtig van de vorige eeuw op. Het binnenlands migratiesaldo van HbA was daarna overwegend negatief, waarschijnlijk gedreven door studenten die de regio verlaten en niet terugkeren. In periodes van hoogconjunctuur is het binnenlands migratiesaldo gedurende korte tijd positief, zoals rond 1995 en 2004-2005 en recent van 2015 tot en met 2018. Een ernstige recessie, zoals de Grote Recessie van 2009 die werd gevolgd door een dubbele dip, leidt ertoe dat het binnenlands migratiesaldo negatief wordt, zoals de ontwikkeling na 2009 laat zien. Momenteel is het binnenlands migratiesaldo positief. De belangrijkste verklaring hiervoor ligt in de oplopende woningprijzen in de MRA, die ertoe leiden dat mensen langer in HbA blijven wonen, of dat meer inwoners zich vestigen in HbA omdat de MRA voor hen onbetaalbaar is geworden. Recent is het binnenlands migratiesaldo van HbA weer even hoog als het buitenlands migratiesaldo, waarmee een lange periode van groei door hoofdzakelijk toestroom van migranten wordt gekeerd. Het natuurlijk verloop lag aanvankelijk hoger dan het nationale cijfer, en droeg aanzienlijk bij aan de bevolkingsgroei van de regio. Deze

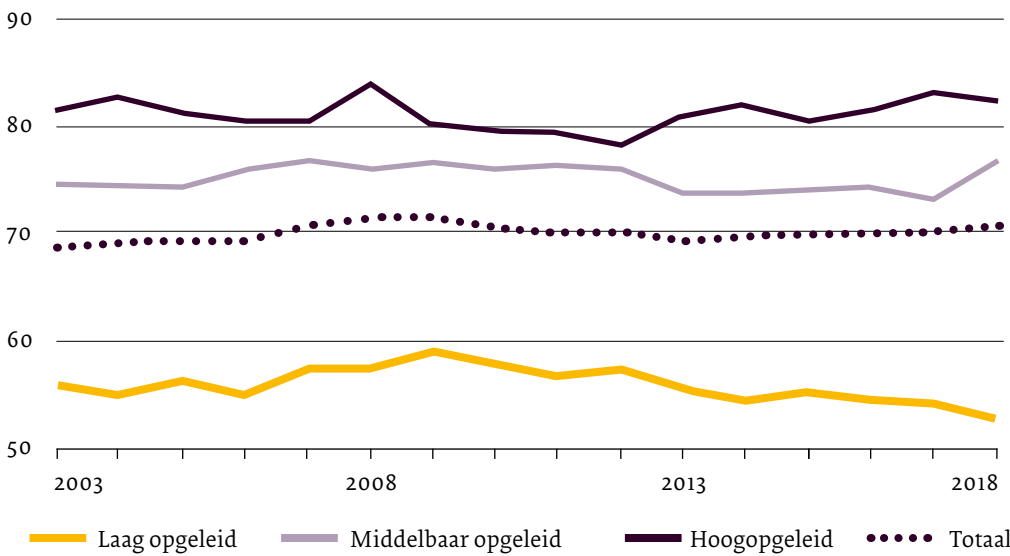
ontwikkeling was onder andere het resultaat van de trek van jonge gezinnen naar de groeikernen, die daar ruimte vonden voor gezinsuitbreiding. Deze component daalt structureel, is recent lager dan het nationale cijfer en is nog nauwelijks positief. Met andere woorden: de kinderen van de gezinnen die in de periode 1970-1985 naar HbA trokken, vertrekken zelf weer naar de grote stad, terwijl er in HbA nauwelijks nieuwe, jonge gezinnen voor in de plaats komen. In de meest recente cijfers zien we weer een aantrekkelijk binnenlands migratiesaldo in HbA door de huidige druk op de woningmarkt in de MRA. Een kanttekening hierbij is dat dit in belangrijke mate een conjuncturele ontwikkeling lijkt te zijn die ingaat tegen de trend op de lange termijn.

De bruto-arbeidsparticipatie (ook wel ‘brutoparticipatie’) is een maatstaf die aangeeft in welke mate mensen deelnemen aan het arbeidsproces of daar actief naar streven. De maatstaf is de beroepsbevolking als percentage van de bevolking van 15 tot en met 74 jaar. De brutoparticipatie in HbA is 70,7 procent in 2018 en ligt daarmee op het nationaal gemiddelde. Vanaf 2013 laat de brutoparticipatie een licht stijgend verloop zien in HbA en de verwachting is dat deze trend doorzet in 2019 en 2020 als gevolg van de toenemende vraag naar werkgelegenheid in zowel de MRA als in HbA. De trend vanaf 2012 ligt ook hoger dan in de rest van Nederland. De drempel voor niet-actieven om zich op de arbeidsmarkt te begeven, ligt in HbA relatief laag. Door de lage werkloosheid hebben niet-actieven in HbA weinig concurrentie van werklozen voor de beschikbare banen.

Er bestaan structurele verschillen in arbeidsmarkt-participatie tussen verschillende opleidingsniveaus in HbA (zie figuur 3). De brutoparticipatie van hoogopgeleiden in HbA is met 82 procent hoger dan die van middelbaar (77 procent) en laagopgeleiden (53 procent). Vooral laagopgeleiden participeren structureel minder op de arbeidsmarkt. In vergelijking met Nederland is de arbeidsmarktparticipatie van laagopgeleiden in HbA met 53 procent marginaal hoger dan het nationaal gemiddelde van 52 procent. Opvallend is verder dat de brutoparticipatie van laagopgeleiden vanaf 2009 licht daalt en geen toename laat zien in de recente jaren van hoogconjunctuur. De ontwikkeling van middelbaar en hoogopgeleiden laat geen structurele veranderingen zien.

Figuur 3. Economische groei bevordert arbeidsparticipatie onder laagopgeleiden niet

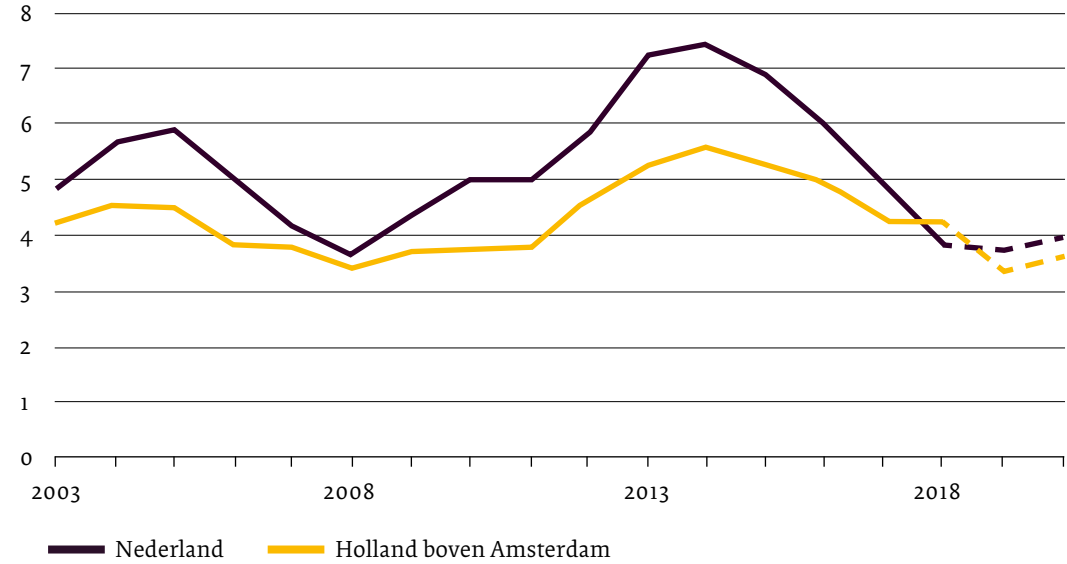
Brutoparticipatiegraad; in procenten; naar opleidingsniveau; 2003-2018

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Figuur 4. Werkloosheid in Holland boven Amsterdam structureel laag en relatief ongevoelig voor conjunctuur

Werkloosheid; in procenten; Nederland en HbA; 2003-2020*

* Prognose 2019 en 2020

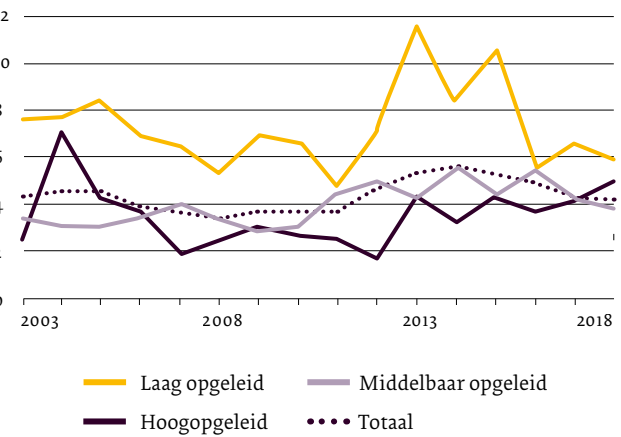
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Door het economisch herstel van de afgelopen jaren, is de vraag naar arbeid toegenomen en de werkloosheid in HbA gedaald tot 4,2 procent van de beroepsbevolking in 2018. In de huidige raming van het CPB voor Nederland voor de komende jaren, stabiliseert de werkloosheid verder als gevolg van het aflopen van de huidige hoogconjunctuur en de ontstane kraptes op de arbeidsmarkt. In HbA zal in 2019 en 2020 naar verwachting de werkloosheid nog enigszins dalen tot respectievelijk 3,3 en 3,5 procent. De werkloosheid wordt hiermee zodanig laag dat er problematische schaarste op de arbeidsmarkt ontstaat. De werkloosheid in HbA ligt structureel onder het nationaal gemiddelde. Dat is de resultante van een relatief hoge vraag en een beperkt aanbod dat wordt versterkt door migratie. Jongeren trekken er namelijk weg en drukken zodoende het aanbod van arbeid in de regio.

De afgelopen jaren is met de aantrekkende werkgelegenheid, het werkloosheidsniveau weer terug op het lage niveau van de hoogconjunctuur die optrad vóór de economische crisis in de periode 2009-2014. Vooral laagopgeleiden vinden weer werk. Zij vormen de flexibele schil: in mindere tijden (2011-2013) loopt de werkloosheid onder hen snel op en in economisch betere tijden (2014-2018) daalt deze rap (zie figuur 5).

Figuur 5. Werkloosheid relatief hoog onder laagopgeleiden

Werkloosheid als percentage van de beroepsbevolking; naar opleidingsniveau; 2003-2018

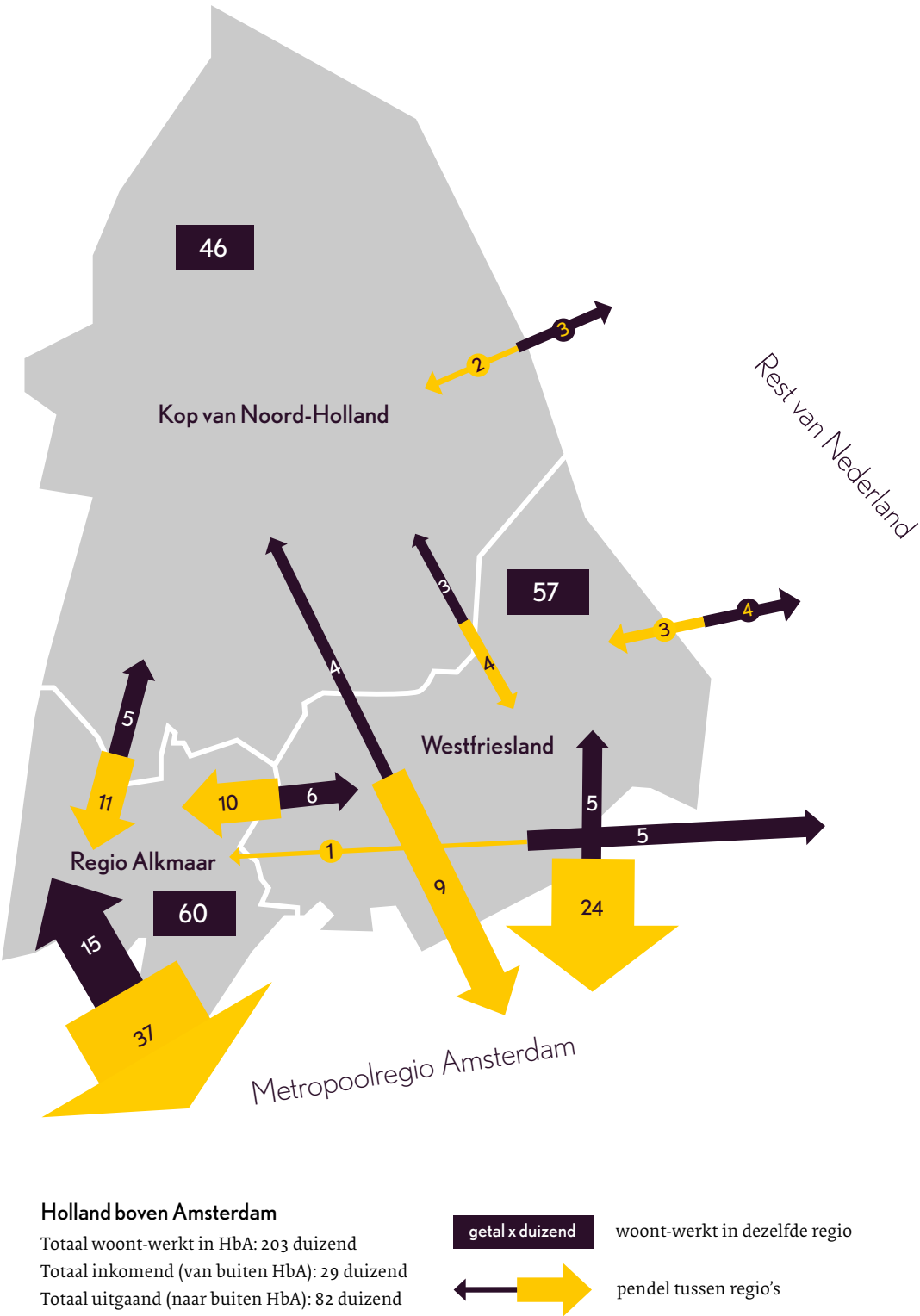
Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Traditioneel vormt de MRA een belangrijke bron van werkgelegenheid voor inwoners van HbA (zie figuur 6). De uitgaande pendel in 2018 van HbA naar de MRA kwam op 70 duizend werknemers. De uitgaande pendel van HbA naar Overig Nederland had in 2018 een omvang van 12 duizend werknemers. Zodoende heeft HbA een nettowoonfunctie ten opzichte van met name de MRA. Van de 70 duizend werknemers die vanuit HbA naar de MRA forenzen, wonen er 37 duizend in regio Alkmaar, 24 duizend in en 9 duizend in de Kop van Noord-Holland. De verhoudingen tussen deze cijfers weerspiegelen de nabijheid van de drie deelregio's in HbA tot de MRA en de omvang van de eigen regio. Regio Alkmaar en Westfriesland zijn in sterkere mate woonregio's voor de MRA dan de Kop van Noord-Holland. De pendel vanuit HbA naar Overig Nederland is beperkt.

HbA heeft een inkomende pendel vanuit de MRA van 24 duizend werknemers. Van deze inkomende pendel gaan 15 duizend personen richting regio Alkmaar, 5 duizend personen naar Westfriesland en 4 duizend personen naar de Kop van Noord-Holland. Deze relatief grote inkomende pendelstroom vanuit de MRA naar regio Alkmaar maakt duidelijk dat dit deelgebied van HbA, naast de eerdergenoemde woonfunctie, ook een werkfunctie heeft voor de MRA. Binnen HbA is regio Alkmaar een centrum voor wonen en werken. Het aantal wonenden en werkenden is daar het grootst (60 duizend werknemers) en de pendelstromen vanuit Westfriesland en de Kop van Noord-Holland naar regio Alkmaar zijn ook absoluut en relatief groot. Het percentage mensen dat in regio Alkmaar woont en werkt (52 procent van het aantal werkzame inwoners in loondienst) is lager dan in de Kop van Noord-Holland en Westfriesland (respectievelijk 62 en 57 procent).

Figuur 6. Grote pendel richting de MRA

Inkomende en uitgaande pendel Holland boven Amsterdam; x 1.000 werknemers; 2018

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

Economische structuur & concurrentie kracht

➤ De economische ontwikkeling van HbA werd tussen 1995 en 2017 in relatief sterke mate gedragen door de sectoren Zorg, Detailhandel en Groothandel gevolgd door Landbouw, Overheid, Bouw en Horeca.

➤ In die periode (1996-2017) is de economische structuur van HbA niet wezenlijk veranderd. Wel is het belang van de sector Zorg duidelijk toegenomen en is het aandeel van Overheid, Landbouw en Financiële diensten in zowel werkgelegenheid als toegevoegde waarde kleiner geworden.

➤ Industrie is een voor de regio zowel kenmerkende als een stuwende sector, maar is door sterkere concentraties elders in Nederland niet ruimtelijk oververtegenwoordigd ten opzichte van het landelijk gemiddelde.

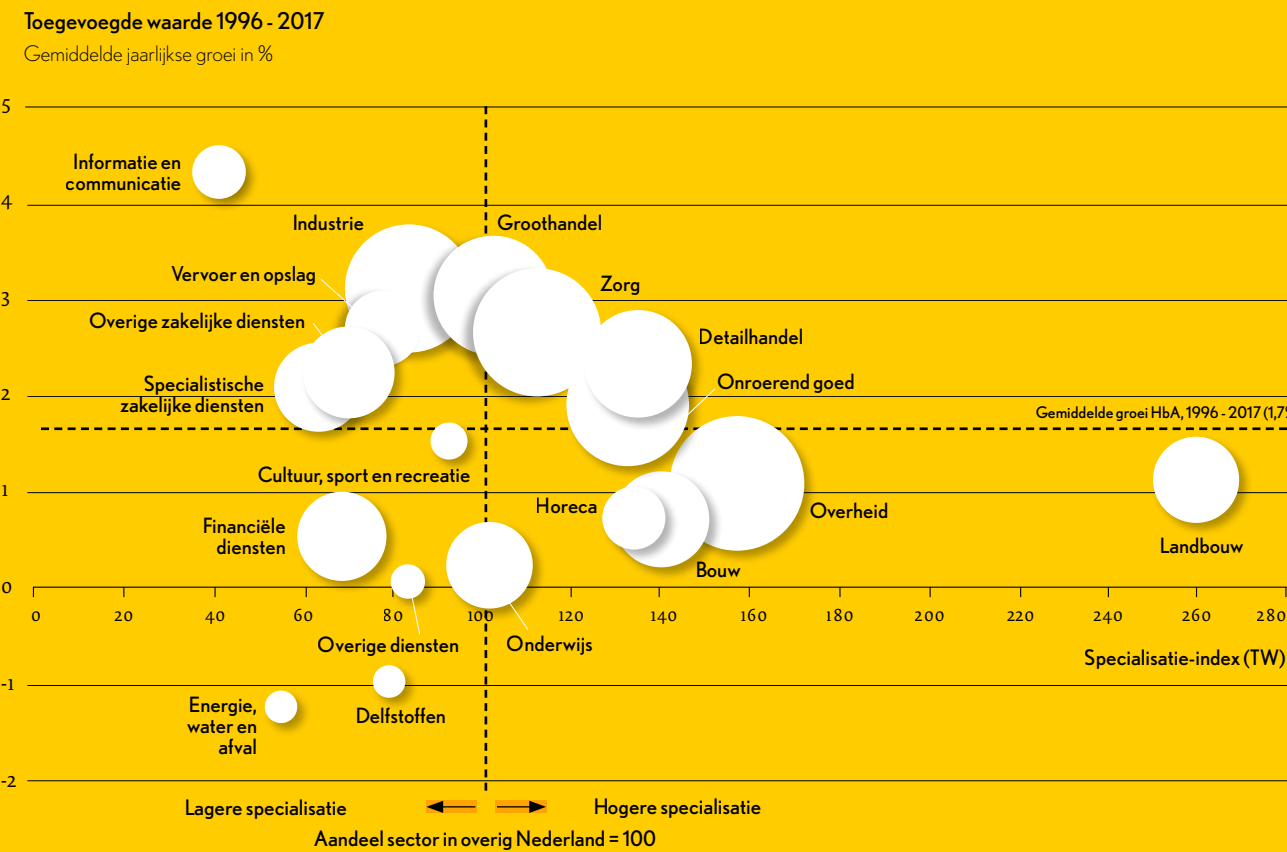
➤ Grote, voor HbA kenmerkende sectoren (Bouw, Overheid en Landbouw) kenden een relatief lage werkgelegenheidsgroei in de periode 1996-2017.

➤ De arbeidsproductiviteitsgroei vertraagt in HbA, net als in de rest van Nederland. Dit vloeit voort uit de uitbreiding van de werkgelegenheid, waardoor de toegevoegde waarde over meer werkzamen wordt verdeeld.

De sectoren Detailhandel, Zorg en Groothandel – tezamen goed voor ruim een kwart van het brp van HbA en 30 procent van de werkgelegenheid – zijn de meest kenmerkende bedrijfsactiviteiten van de regio en hebben in relatief sterke mate bijgedragen aan de economische groei (zie figuur 7). Ditzelfde geldt voor de sector Onroerend goed. Deze sector is oververtegenwoordigd en heeft met ruim 9 procent een relatief groot aandeel in het brp van HbA en groeide in de periode 1996-2017 net iets sneller dan gemiddeld. De sector Industrie in HbA is weliswaar ondervertegenwoordigd in de regio in vergelijking met Overig Nederland, maar is zowel in termen van toegevoegde waarde als werkgelegenheid een omvangrijke sector die bovendien een ruim bovengemiddelde economische groei (toegevoegde waarde) heeft gerealiseerd. Dit maakt Industrie tot een kenmerkende én stuwende economische sector in HbA. Landbouw, Overheid, Bouw en Horeca zijn

eveneens kenmerkende economische sectoren in HbA met een stabiele groei van de toegevoegde waarde, in de periode 1996-2017 echter in een wat lager tempo dan het regionaal gemiddelde. Voor de werkgelegenheidsontwikkeling in HbA speelt de sector Horeca een meer uitgesproken rol. De toegevoegde waarde van de sector Bouw leed tijdens de recessieperiode 2008-2013 onder de sterke vraaguitval. In de periode vanaf 2014 is deze vraag, met het aantrekken van de woningmarkt en de intrede van de hoogconjunctuur, weer sterk aangetrokken en maakte de sector Bouw gemiddeld de snelste economische groei door. Informatie en communicatie is een relatief kleine sector die vanaf 1995 in opkomst is in HbA (getuige de ruim bovengemiddelde groei van toegevoegde waarde en werkgelegenheid), echter zonder sterke ruimtelijke concentratie in vergelijking met andere delen van het land. Met name in de MRA is er een sterke clustering van bedrijfsactiviteiten op het gebied van Informatie en communicatie.

Figuur 7. Landbouw is een zeer kenmerkende sector van Holland boven Amsterdam

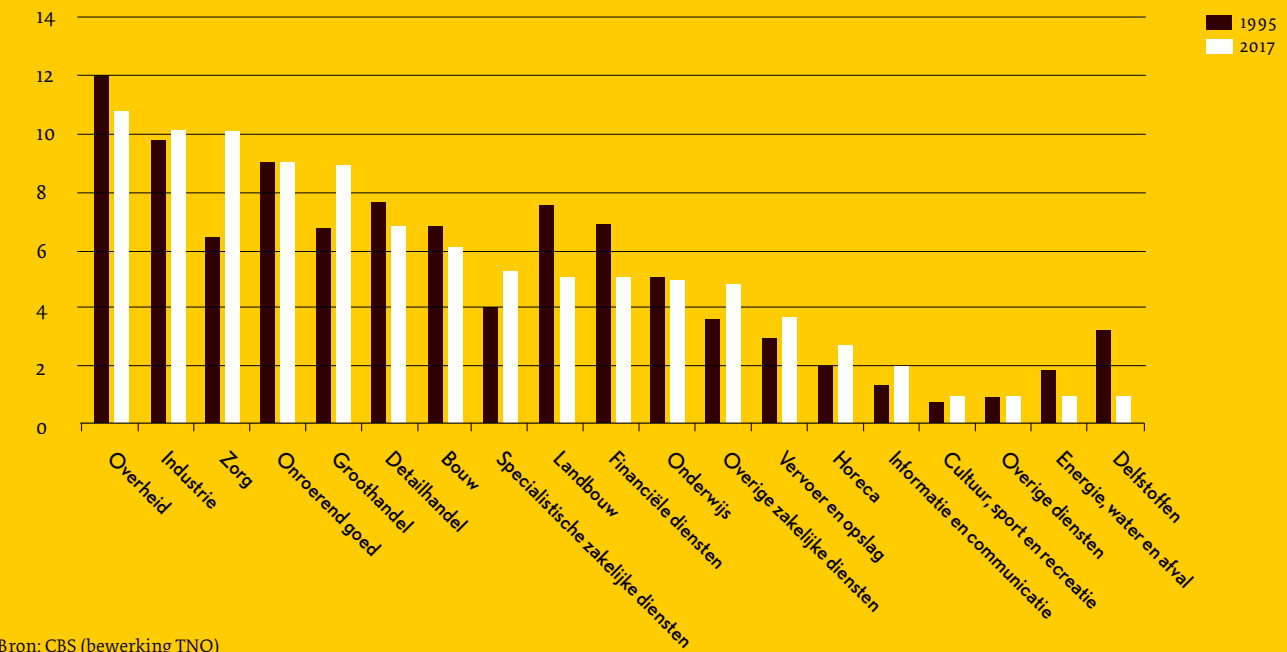
Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

De economische structuur van HbA is in een periode van 23 jaar niet substantieel veranderd (zie figuur 8): sectoren die in 1995 een groot aandeel in het brp of de werkgelegenheid hadden, zijn nog altijd omvangrijke sectoren. Dit staat in contrast met de economische transformatie die veel grootstedelijke regio's (wereldwijd) hebben doorgemaakt, waarin het belang van industriële productie fors kleiner is geworden en diensten de overhand hebben gekregen. Dit proces hangt onder andere samen met de opkomst, snelle ontwikkeling en brede toepassing van ICT, wat met name in grote steden zijn weerslag heeft. In HbA heeft

de sector Informatie en communicatie slechts licht aan economisch belang gewonnen, waardoor de verschuivingen in de relatieve economische bijdrage van industriële en dienstverlenende sectoren als gevolg van deze trend minder uitgesproken zijn dan in grootstedelijke regio's als de MRA. De meest in het oog springende verandering in HbA is de toename van het economisch belang van de sector Zorg. Daarentegen hebben de sectoren Overheid, Landbouw, Financiële diensten en Delfstoffen (die in HbA met name dienstverlening voor de winning van aardolie en -gas op zee betreft) relatief veel terrein verloren.

Figuur 8. Aandeel zorgsector in de economie van Holland boven Amsterdam sterk toegenomen

Aandeel van sectoren in het brp van HbA; in procenten; 1995 en 2017

Bron: CBS (bewerking TNO)

Een belangrijke determinant van onze welvaart is de groei van arbeidsproductiviteit. Dankzij een hogere arbeidsproductiviteit kan met eenzelfde inzet van arbeid een hogere materiële welvaart worden bereikt. Arbeidsproductiviteitsgroei kan voortkomen uit zowel de inzet van meer kapitaal (extra machines of robots) als het slimmer produceren (door betere technieken, kennis en processen). Arbeidsproductiviteit bepaalt ook in belangrijke mate de concurrentiepositie van bedrijven ten opzichte van elkaar of tussen landen en regio's: productiekosten worden hier immers per saldo lager van. Er is momenteel sprake van een vertragende groei

van de arbeidsproductiviteit in Nederland en veel andere Westerse landen¹. Met de vergrijzing en navenante krimp van de beroepsbevolking – die in HbA wordt versterkt door de demografische ontwikkelingen in de Kop van Noord-Holland – is dit een ontwikkeling die aandacht verdient, in het bijzonder in de vorm van onderwijs. De groei van de werkgelegenheid kan in deze context namelijk niet langer de enige bron van hoge economische groei zijn. Bijzondere aandacht verdient daarbij de om- en bijscholing van flexibele arbeid (er is hier een verschil tussen werknemers op flexcontracten en het groeiend aantal zzp'ers), waarvoor de prikkels om te leren beperkt zijn.

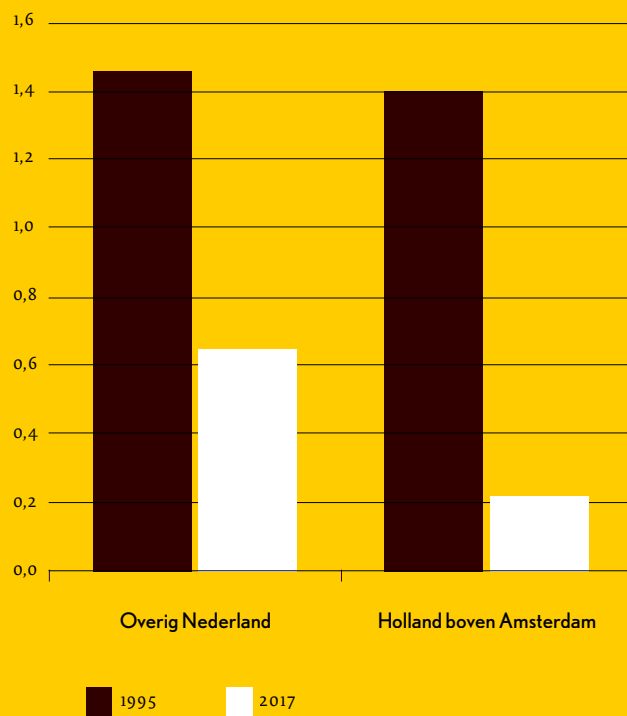
¹ Zie CPB (2017), Productivity Slowdown – Evidence for the Netherlands, CPB Communication, 7 maart 2017, Den Haag. En zie ook OESO (2019), Compendium of Productivity Indicators, Parijs

Figuur 9 toont dat de arbeidsproductiviteitsontwikkeling in HbA de landelijke trend volgt: net als in Overig Nederland is er sprake van een duidelijk zichtbare vertraging van gemiddelde jaarlijkse arbeidsproductiviteitsgroei in de periode 2009-2017 vergeleken met de periode 1996-2008. In HbA is de vertraging bovendien nog sterker dan in de rest van Nederland, terwijl het tempo van arbeidsproductiviteitsgroei in HbA in de periode 1996-2008 nagenoeg hetzelfde was als elders in Nederland.

Voor de vertragende productiviteitsgroei is een aantal generieke verklaringen aan te dragen. Ten eerste het financiële beleid van de Europese Centrale Bank (ECB) in combinatie met de wettelijke bescherming van werknemers. Als gevolg van de lage rente hebben bedrijven goedkoop geld kunnen lenen, waardoor relatief slecht functionerende bedrijven het langer vol hebben kunnen houden. Daarnaast blijven, dankzij de bescherming door het ontslagrecht, werknemers te lang werken op plekken die relatief weinig toegevoegde waarde voortbrengen. Met andere woorden: het proces van creatieve destructie is vertraagd². Ten tweede reduceert de gematigde loongroei – die deels het gevolg is van flexibele arbeidscontracten – de prikkel bij bedrijven om te investeren in technologische ontwikkelingen en kennis en daarmee te besparen op arbeid (dan wel de kwaliteit en kunde van arbeid te verbeteren). Ten derde is er mogelijk sprake van een tragere groei van menselijk kapitaal, waardoor er een risico is op slechtere kwalitatieve aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt (zogenoemde mismatches). Ten vierde heeft de vergrijzing van de beroepsbevolking een remmend effect op de arbeidsproductiviteitsontwikkeling. Onderzoek op basis van microdata laat zien dat mensen rond hun 45ste levensjaar veelal op de top van hun productiviteit zitten en daarna niet tot nauwelijks productiever worden³. Door vergrijzing ontstaat er een samenstellingseffect in de beroepsbevolking, waarbij de meest productieve groep kleiner wordt ten opzichte van jongere en oudere werkzame personen. Demotie is een mogelijke oplossing, maar in de meeste gevallen moeilijk bespreekbaar. Ten slotte zorgt de opkomst van nieuwe doorbraaktechnologieën (zoals vroeger de stoommachine of meer recent ICT) een drijfveer voor de golfbeweging van arbeidsproductiviteitsontwikkeling op lange termijn. Momenteel zijn er geen nieuwe doorbraaktechnologieën die voor een sterke toename van de arbeidsproductiviteit zouden kunnen zorgen.

Figuur 9. Arbeidsproductiviteitsgroei Holland boven Amsterdam en Overig Nederland daalt fors

Arbeidsproductiviteit; toegevoegde waarde per fte; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; 1996-2017

Bron: CBS (bewerking TNO)

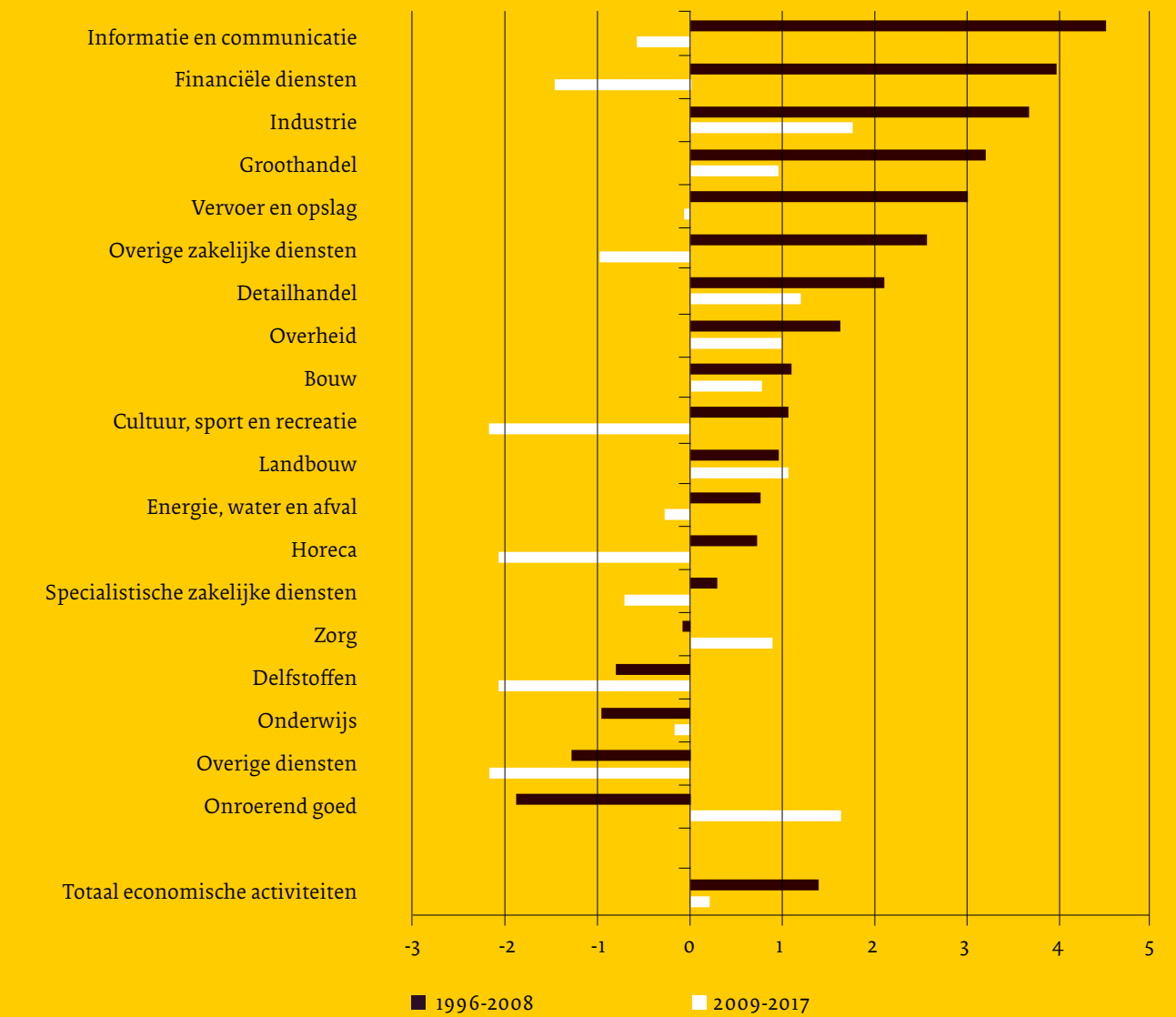
De relatief sterke arbeidsproductiviteitsvertraging in HbA (ten opzichte van Overig Nederland) past in het beeld dat arbeidsproductiviteitsgroei relatief sterk op peil blijft in regio's waar de bevolking vertraagd vergrijst, het aandeel hoogopgeleiden stijgt en agglomeratie-effecten een belangrijke rol spelen. Op deze punten wordt HbA gekenmerkt door processen die in elk geval een deel van de productiviteitsvertraging kunnen verklaren. De demografische ontwikkeling in HbA wordt immers gekenmerkt door een relatief snel proces van vergrijzing en ontgroening (dit laatste onder andere in het licht van bevolkingsontwikkelingen in de Kop van Noord-Holland en mogelijk ook – veelal hoogopgeleide – afgestudeerden die na hun studie niet terugkeren en elders een gezin stichten). Mogelijk dat daarnaast de ruimtelijke oververtegenwoordiging van sectoren met een minder gunstige arbeidsproductiviteitsontwikkeling een rol speelt (zoals de sector Bouw in HbA).

Figuur 10 splitst de productiviteitsontwikkeling uit per sector. In deze figuur is te zien dat vrijwel alle sectoren in de economie van HbA een vertraging of zelfs een kanteling van positieve naar negatieve arbeidsproductiviteitsgroei hebben doorgemaakt. Landbouw, Zorg en Onroerend goed vormen hierop een uitzondering; zij hebben in de periode 2009-2017 een hogere arbeidsproductiviteitsgroei weten te realiseren. In het geval van Onroerend goed hangt deze ontwikkeling

sterk samen met het herstel van de woningmarkt in Nederland. Bouwbedrijven profiteren hier ook nu van, maar die hebben na het dieptepunt van de recessie in 2009 nog relatief lang een moeizame economische ontwikkeling gekend. Deze heeft zijn weerslag op de gemiddelde arbeidsproductiviteitsontwikkeling vanaf 2009.

Figuur 10. Arbeidsproductiviteitsgroei per sector verschilt sterk in Holland boven Amsterdam

Arbeidsproductiviteit per sector; toegevoegde waarde per fte; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; 1996-2017

Bron: CBS (bewerking TNO/NEO Observatory)

² Zie bijvoorbeeld E.J. Bartelsman, P.A. Gautier en J. de Wind (2016), Employment protection, technology choice, and worker allocation, International Economic Review, 57(3), 787-826.

³ Zie bijvoorbeeld S.P.T. Groot en H.L.F. de Groot (2014), Estimating the Skill Bias in Agglomeration Externalities and Social Returns to Education: Evidence from Dutch Matched Worker-Firm Micro-data, Tinbergen Discussion Paper, no. 14-088/VIII, Amsterdam.

Kerncijfers per deelregio

➤ In de periode 1996-2017 ontwikkelde de economie van HbA zich positief. Het groeitempo lag iets onder het landelijk gemiddelde.

➤ De economie van HbA bracht in 2017 bijna 17 miljard euro voort. Regio Alkmaar heeft hierin het grootste aandeel (ruim 42 procent), gevolgd door Westfriesland (30 procent) en de Kop van Noord-Holland (28 procent). De werkgelegenheid is op ongeveer gelijke wijze verdeeld over de drie deelregio's.

➤ Door een gemiddeld snellere groei in regio Alkmaar en Westfriesland is het aandeel van de Kop van Noord-Holland in de economie van HbA kleiner geworden ten opzichte van 1995. Voor 2019 en 2020 is de verwachting dat alle drie de deelregio's van HbA een positieve economische ontwikkeling doormaken.

➤ De brutoparticipatie in HbA is met 70,7 procent in 2018 ongeveer even hoog als het landelijk gemiddelde. De werkloosheid is - net als in de rest van Nederland - gedaald tot een uitzonderlijk laag niveau (4,2 procent in 2018).

➤ De drie deelregio's van HbA hebben elk een kenmerkend profiel met zeer verschillende comparatieve voordelen: regio Alkmaar als uitloper van de Randstad met hoogwaardige industrie, diensten en zelfstandige groei; de Kop van Noord-Holland is sterk afhankelijk van de overheid (Koninklijke Marine), maritieme industrie en dienstverlening en heeft een licht krimpende bevolking; daartussenin bevindt zich Westfriesland met een sterke specialisatie in landbouw, daarmee samenhangende groothandel en industrie en research & development (bijvoorbeeld de zaadveredeling in 'Seed Valley').

HbA bestaat uit drie deelregio's met elk een unieke structuur en economische dynamiek. De Kop van Noord-Holland omvat de gemeenten Den Helder, Hollands Kroon, Schagen en Texel. Tezamen hadden deze gemeenten in 2018 ongeveer 163 duizend inwoners. Hiermee is de Kop van Noord-Holland, met ongeveer 26 procent van het totale inwoneraantal en 28 procent van het brp en de werkgelegenheid, de kleinste deelregio van HbA. Sinds 2007 is er sprake van een lichte daling van de bevolking. Defensie (de Koninklijke Marine) en dienstverlenende activiteiten rondom olie- en gaswinning op zee, zijn kenmerkende economische activiteiten in deze deelregio – in het bijzonder voor Den Helder. Daarbuiten zijn Landbouw en diensten die mede gericht zijn op toeristen en recreanten (zoals Detailhandel, Vervoer, Cultuur, Sport en recreatie) kenmerkende economische activiteiten in de Kop van Noord-Holland.

Westfriesland bestaat uit de gemeenten Hoorn, Drechterland, Stede Broec, Enkhuizen, Medemblik, Opmeer en Koggenland. Tezamen hadden deze gemeenten in 2018 ongeveer 212 duizend inwoners. Met een aandeel van 34 procent in de totale bevolking en bijna 32 procent van het brp en de werkgelegenheid in HbA, is Westfriesland de middelgrote deelregio. In verhouding tot het aantal inwoners zijn er in Westfriesland weinig arbeidsplaatsen. Daarmee zijn inwoners van Westfriesland in relatief sterke mate afhankelijk van werk elders in HbA of daarbuiten. Kenmerkende bedrijfsactiviteiten voor de economie van Westfriesland zijn Landbouw en hieraan gerelateerde bedrijvigheid in de sectoren Industrie en Groothandel.

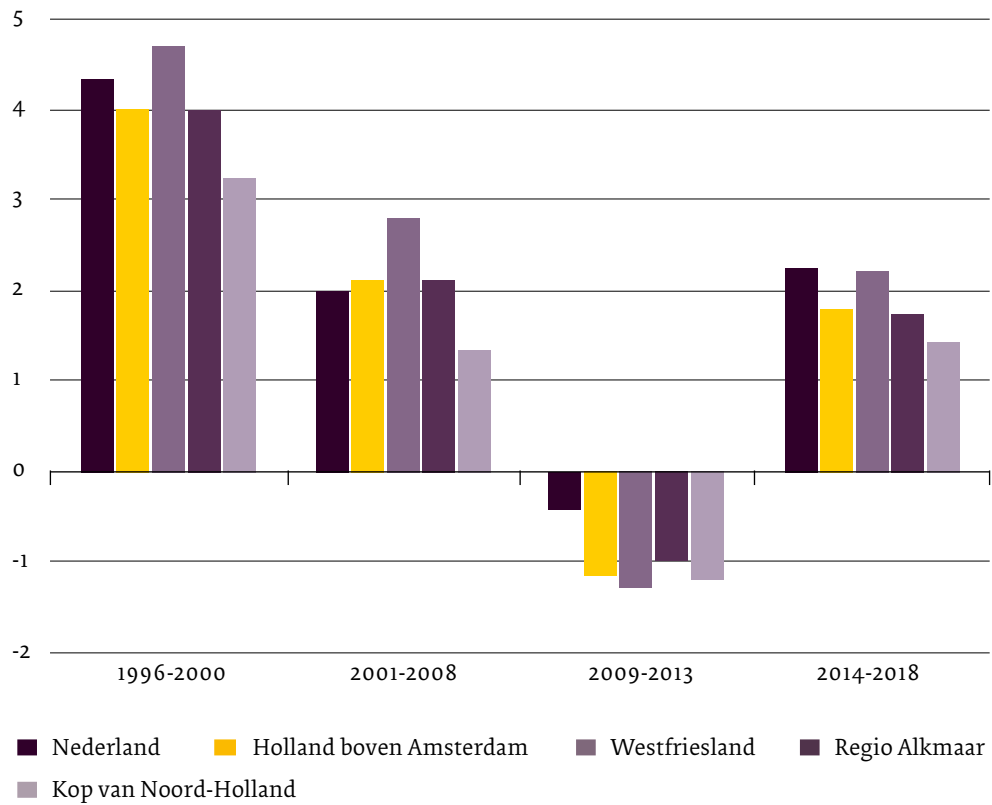
Regio Alkmaar is de grootste deelregio van HbA, met een aandeel van ongeveer 40 procent in de totale bevolking en een evenzo groot aandeel in het brp en de werkgelegenheid. In HbA wordt binnen regio Alkmaar bestuurlijk samengewerkt door de gemeenten Alkmaar, Heerhugowaard, Langedijk, Bergen, Heiloo, Castricum

en Uitgeest. Binnen HbA heeft regio Alkmaar een relatief hoge bevolkingsdichtheid en een economische structuur met een ruime vertegenwoordiging van dienstensectoren. Hiermee biedt regio Alkmaar een aantal grootstedelijke functies met een bredere uitstraling en een bovenregionaal verzorgingsgebied. De sterke vertegenwoordiging van de sectoren Zorg en Cultuur, sport en recreatie zijn hiervan voorbeelden. Zij trekken ook zorgconsumenten, bezoekers en recreanten aan uit andere deelgebieden van HbA.

Met name het zuidelijk deel van HbA, rondom gemeente Alkmaar, krijgt de komende jaren naar verwachting een positieve economische impuls door huishoudens en bedrijven die op zoek zijn naar meer ruimte. Daarentegen blijft de demografische ontwikkeling in de Kop van Noord-Holland gekenmerkt door bevolkingsdaling en vergrijzing, waardoor de economie daar wat trager groeit dan in Westfriesland en regio Alkmaar (met de kanttekening dat in de data de recent aantrekkende groei van werkgelegenheid bij Defensie nog niet zichtbaar is). In de gehele onderzoeksperiode 1996-2018 groeide de economie van Westfriesland gemiddeld per jaar het snelst binnen HbA. De economie van Westfriesland reageert sterker op opwaartse of neerwaartse conjunctuurschokken. Dit is in figuur 11 zichtbaar in de periodes 1996-2000 en 2001-2008, waarin de jaarlijkse economische groei hoger was dan het landelijk gemiddelde en er sprake was van een diepere dip in de recessieperiode 2009-2013. Juist in die periode is regio Alkmaar minder hard geraakt door de economische recessie.

Figuur 11. Economische groei Westfriesland relatief conjunctuurgevoelig en traag in Kop van Noord-Holland

Brp en bbp; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; Nederland, HbA en deelregio's; 1996-2018

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

Figuur 12 toont de gemiddelde jaarlijkse groei van de toegevoegde waarde en werkgelegenheid voor de drie deelregio's in HbA in de periode 1996-2017. De economie van HbA ontwikkelde zich in deze periode positief, in een tempo net onder het landelijk gemiddelde van 2,0 procent per jaar (toegevoegde waarde) en 0,9 procent per jaar (arbeidsvolume werkzame personen). De gemiddelde groei van toegevoegde waarde en werkgelegenheid in Westfriesland lag boven dit landelijk gemiddelde; regio Alkmaar en de Kop van Noord-Holland groeiden op beide vlakken gemiddeld minder snel dan de Nederlandse economie. Het tempo van economische groei in de Kop van Noord-Holland lag daarbij gemiddeld wat lager dan in regio Alkmaar.

Door de snellere groei van toegevoegde waarde en werkgelegenheid in Westfriesland en regio Alkmaar, is tussen 1995 en 2017 het aandeel van de Kop van Noord-Holland in de economie van HbA kleiner geworden. In 2017 bracht HbA bijna 17 miljard euro aan toegevoegde waarde voort. Regio Alkmaar heeft hierin – met ruim 42 procent – het grootste aandeel, Westfriesland volgt als tweede met een aandeel van ongeveer 30 procent. De Kop van Noord-

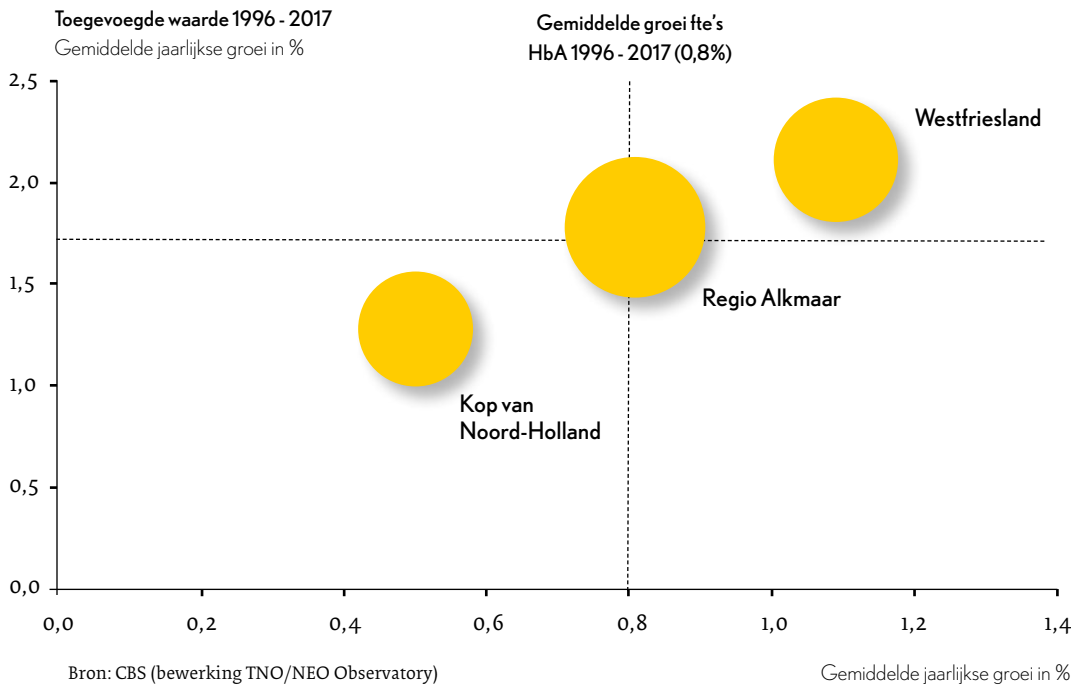
Holland is met bijna 28 procent van de totale economische omvang van HbA net iets kleiner dan Westfriesland. Ten opzichte van 1995 hebben Westfriesland en de Kop van Noord-Holland daarmee met min of meer gelijke percentages van positie gewisseld; regio Alkmaar had in 1995 ook een aandeel van (afgerond) 42 procent.

De werkgelegenheid in HbA is op ongeveer gelijke wijze verdeeld over de drie deelregio's. Het aandeel van Westfriesland in de totale werkgelegenheid van HbA is daarbij iets hoger dan het aandeel in de toegevoegde waarde. Dit duidt op relatief arbeidsintensievere bedrijfsactiviteiten in vergelijking met regio Alkmaar, waar relatief meer toegevoegde waarde met een minder groot aandeel in de totale werkgelegenheid van HbA wordt voortgebracht.

Tabel 1 vergelijkt de belangrijkste arbeidsmarktindicatoren tussen HbA en Nederland en de drie deelregio's onderling. Uit deze vergelijking blijkt dat inwoners tussen 15 en 75 jaar (de potentiële beroepsbevolking) in HbA in ongeveer dezelfde mate als in heel Nederland participeren op de arbeidsmarkt (dat wil zeggen: werken of actief op zoek zijn naar werk). Binnen HbA zijn er lichte verschillen in de

Figuur 12. Economische groei het hoogst in Westfriesland

Toegevoegde waarde (verticale as) en werkgelegenheid fte's (horizontale as); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 1996-2017; omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2017

Tabel 1. Arbeidsmarktindicatoren deelregio's Holland boven Amsterdam

Brutoparticipatiegraad, werkloosheid in procenten, 2018; beroepsbevolking naar opleiding in procenten, 2017

	Brutoparticipatiegraad	Werkloosheid	Beroepsbevolking naar opleiding		
			Hoog opgeleid	Middelbaar opgeleid	Laag opgeleid
	%	%	%	%	%
Nederland	70,5	3,8	36,3	42,4	21,3
Holland boven Amsterdam	70,7	4,2	30,3	46,8	22,9
Kop van Noord-Holland	69,9	3,5	24,6	49,5	25,9
Westfriesland	71,9	6,1	30,4	46,5	23,2
Regio Alkmaar	70,1	3,1	34,1	45,2	20,6

Bron: CBS (bewerking NEO Observatory)

brutoparticipatie, waarbij geldt dat deze in Westfriesland niet alleen hoger is in vergelijking met regio Alkmaar en de Kop van Noord-Holland, maar ook hoger is dan het gemiddelde niveau in Nederland. De beroepsbevolking van HbA herbergt in vergelijking met Nederland relatief veel mensen met een middelbaar en laag opleidingsniveau. Binnen HbA vertaalt zich dit naar relatief grote verschillen tussen de drie deelregio's: in regio Alkmaar zijn verhoudingsgewijs veel hoogopgeleiden in de beroepsbevolking, in de Kop van Noord-Holland relatief veel laagopgeleiden.

De economische ontwikkeling bevindt zich op verschillende dimensies op een kantelpunt. De hoogconjunctuur ligt achter ons: tekenen van een naderende recessie worden steeds concreter. Het internationale economische klimaat, waarvoor onze kleine en open economie relatief gevoelig is, wordt killer. Binnen Nederland zien we verschuivingen van economische activiteit vanuit oververhitte regio's zoals de MRA naar omliggende gebieden. Juist in tijden van een dergelijk kantelpunt van economische ontwikkeling is goede coördinatie van regionaal beleid tegen de achtergrond van op de lange termijn te verwachten economische dynamiek, op haar plek. Voor HbA vergt dat doordacht en behoedzaam beleid. Een deel van de huidige groei van de regio is het gevolg van oververhitting in de naburige MRA, die naar verwachting binnenkort zal afnemen. Voortgaande samenwer-

king op het terrein van de arbeids- en woningmarkt en infrastructuur is dan ook essentieel om de uitdagingen van de komende jaren te kunnen pareren. Daarbij is het zaak voort te bouwen op de diverse regionale voordelen en kwaliteiten. Kwaliteit moet centraal staan in het vestigingsklimaat; integraal voor wonen, werken en recreëren. Te veel eenzijdige focus op bedrijvigheid en werkgelegenheid (met name op sectoren als Groothandel, Logistiek of de extra energie-intensieve Glastuinbouw die veel natuurlijke hulpbronnen vraagt, een grote impact op landschappelijke kwaliteit heeft en arbeid uit het buitenland vergt) of te veel streven naar het ontwikkelen van een woonfunctie voor de MRA omdat de woningmarkt daar krap is, zal niet toereikend zijn voor een duurzaam evenwicht tussen welvaart en welzijn in HbA.

Het organiseren van onderlinge solidariteit is daarbij essentieel. Tegen de achtergrond van een aantal grote transities die in belangrijke mate in de regio plaatsvinden, is een heroverweging van de verhoudingen tussen gemeenten, provincie, Rijk en regionale samenwerkingsverbanden cruciaal. De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) nodigt daartoe uit. Voor HbA is goede aansluiting bij en afstemming met de MRA essentieel, gegeven de enerzijds verschillende kwaliteiten van deze twee regio's en anderzijds hun sterke onderlinge samenhang.

www.regiohollandbovenamsterdam.nl/EV

